

הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2020/21

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב
ערך והפיק: אהוד גונן

אוניברסיטת חיפה
University of Haifa
جامعة حيفا

HMS

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

גאוגרפיה ואסטרטגיה בים האדום – תמונת מצב

בני בן ארי ומשה טרדימן

כללי

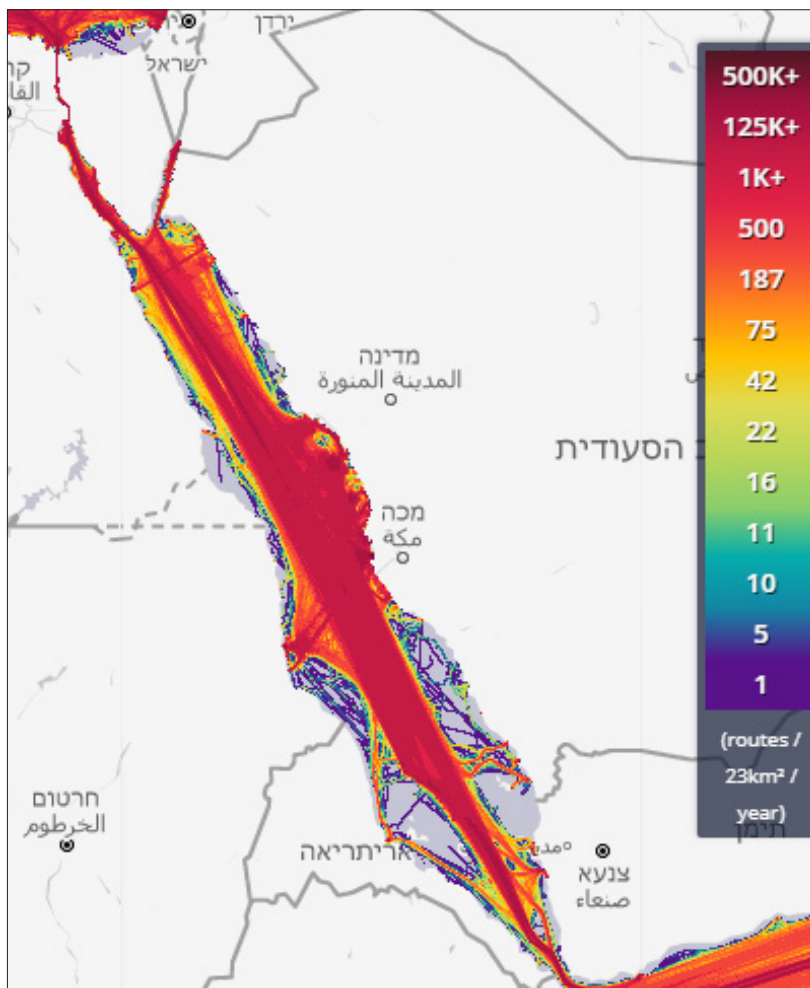
הים האדום (The Red Sea) – ים סוף בשמו העברי, הוא ים בין־יבשתי, שלוחה צפונית מערבית של האוקיינוס ההודי, בין החוף המערבי של חצי האי ערב ובין החוף המזרחי של אפריקה. בקצהו הצפוני מתפצל הים האדום לשני מפרצים צרים וארוכים. המזרחי – מפרץ אילת (עקבה) והמערבי – מפרץ סואץ המחבר את האוקיינוס ההודי לים התיכון דרך תעלת סואץ. לחופי הים האדום שוכנות ממערב מצרים סודאן ואריתריאה, ובקצהו הדרומי ממש שוכנת ג'יבוטי. לחופו המזרחי שוכנות ערב הסעודית ותימן, ובקצהו הצפוני במפרץ עקבה – ירדן וישראל.

הים האדום היה מאז שחר ההיסטוריה נתיב מים חשוב ביותר, בעיקר למדינות השוכנות לחופיו ולאזורים הקרובים. הוא היה נתיב סחר מרכזי בין אירופה לאסיה עוד בתקופה הרומית (כולל מקטע יבשתי דרך מצרים), ועברו בו סוחרים ערבים, הודים ואף יהודים.¹ הים האדום שימש נתיב מרכזי להגעת עולי רגל למכה. מעצמות־העל המערביות מצאו בו עניין אסטרטגי וכלכלי רק לאחר פתיחת תעלת סואץ בשנת 1869, הודות לקיצור הדרך המשמעותי בין אירופה ואסיה.

מאמצע המאה התשע עשרה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה רק לשלוש מעצמות הייתה נוכחות משמעותית בים האדום וסביבותיו: בריטניה, צרפת ואיטליה, והן הבטיחו יציבות כלכלית וביטחונית. גם לאחר תחילת אספקת הנפט מהמפרץ הפרסי ונתיבי סחר לאסיה לא גדל העניין האסטרטגי בים האדום, ואפילו חסימת תעלת סואץ בין השנים 1967–1975 לא היוותה בעיה אמיתית לאור העובדה שמכליות ענק הובילו את הנפט במסלול עוקף דרום אפריקה. רק צרפת הפגינה נוכחות באזור על ידי קיום כוח צבאי של כמה אלפי חיילים בג'יבוטי. גם ארצות הברית שדאגה בעיקר לאינטרסים שלה במפרץ הפרסי, לא קבעה מדיניות לגבי אזור הים האדום, ולא החזיקה בו כוחות צבא, אלא סמכה בעיקר על מצרים וסעודיה. מאז אמצע שנות ה־70 רק ישראל, מצרים וסעודיה הפגינו נוכחות צבאית בצפון הים האדום, ואילו כוחות צי צרפתיים אבטחו את נתיבי הסחר בדרום הים האדום, וזאת למרות סכסוכים מקומיים, כולם יבשתיים (אריתריאה ואתיופיה, סומליה ואתיופיה, סומליה וג'יבוטי, מלחמת האזרחים בתימן, אריתריאה וסודאן). למעט אירועים הקשורים לסכסוך הישראלי־ערבי לא הופרעה תנועת השיט בים האדום עד תחילת שנות ה־90,

1 ר' הרחבה לנושא המסחר בים האדום אצל אריה רוני, ספנות בכתבי הגניזה הקהירית, קתדרת חייקין לגאוגרפיה ואסטרטגיה והמרכז למחקרי מדיניות ואסטרטגיה ימית, (ספטמבר 2020) אוניברסיטת חיפה.

מאז התחילה פעילות הולכת וגוברת של פירטים ימיים מסומליה במרחבי מפרץ עדן והים הערבי. כאשר התגברה הפירטיות הימית ופגעה בנתיבי הסחר לים האדום וממנו הגיעו כוחות ציים זרים לאזור, בעיקר למפרץ עדן, קרן אפריקה וחופי סומליה. מאז תחילת שנות ה-2000 הוקמו מספר כוחות משימה ימיים משותפים בין לאומיים (CMF – Combined Maritime Forces) בהשתתפות 33 מדינות (חלקן פעלו במסגרת כוחות המשימה הנ"ל, וחלקן באופן עצמאי), שהגנו על הנתיבים, וצמצמו מאוד את פעילות הפירטים עד כמעט הכחדתה בשנת 2017.

איור 1: צפיפות התנועה הימית בים האדום (נתונים מצרפיים לשנת 2019). בנתיבי השיט המרכזיים בים האדום מפליגות עשרות אלפי אוניות בשנה²

נקודות משנק – Chock points וחשיבותן

מלבד הימצאות מרבצי מינרלים, נפט וגז, הגורם האסטרטגי העיקרי בים האדום הוא היותו מחבר בתנועת הספנות בין אירופה ואסיה, ומכאן חשיבותן הגדולה של "נקודות המשנק" בכניסה וביציאה מהים. בים האדום שלוש נקודות משנק ימיות (Maritime Chock Points) – שתיים מהן (באב אל־מנדב ומצרי יובל) המחברות את הים האדום עם תעלת סואץ, הן בעלות חשיבות בין־לאומית, והשלישית – מצרי טיראן המחברים את הים האדום עם נמלי אילת ועקבה (ירדן).

באב אל־מנדב – Bab El Mandeb

באב אל־מנדב הוא מצר מים המחבר את מפרץ עדן לים האדום, שהוא גם "נקודת משנק" אסטרטגית מהחשובות בעולם. רוחבו 20 מיל ובו מספר איים. האי 'פריס' מחלק את המצר לשני נתיבים: המזרחי הקטן והצר, רוחבו כ־2 מיל ועומקו 30 מטר, והמערבי הגדול והרחב, רוחבו כ־16 מיל ועומקו 300 מטר. במצר עוברות יותר מ־60 אוניות ביום. המצר נחשב לנתיב שיט מסוכן ומגביל את תנועת האוניות, בעיקר מכליות, לשני נתיבים שרוחבם שני מיל בלבד, אחד לכניסה ואחד ליציאה מהמצר. נוסף למגבלות הגאוגרפיות המצר נמצא באזור בלתי יציב מבחינה מדינית, הכולל איזמים ואתגרים לחופש וביטחון השיט.

איור 2: מצרי באב אל־מנדב בין 'ראס מנהילי' (Ras Menheli) בתימן 'וראס סיאן' (Ras Siyyan) בג'יבוטי³

מקורם של הגורמים להפיכת המצר למסוכן לשיט הוא בחוסר יציבות מדינית בחלק מהמדינות סביבו. המלחמה בתימן בין המורדים החות'ים והממשל אפשרה למורדים לתקוף כלי שיט ולאיים בסגירת המצרים כנגד כלי שיט סעודיים ואלו של איחוד האמירויות. כמו כן פעילות הפירטיות הימית באזורי סומליה וקרן אפריקה גרמה גם היא לחוסר ודאות וסכנה לכלי השיט. אבל בשנים האחרונות, הודות לפעילות כוחות משימה ימיים בין-לאומיים, פחתה מאוד כמות התקפות פירטים ימיים על האוניות באזור להתקפות בודדות בשנה.⁴ גם מדיניות איראן, התומכת במורדים החות'ים כנגד ערב הסעודית, וגם העימות עם ארצות הברית, הביאו לפעילות כלי שיט איראניים באזור המצרים במטרה להפגין כוח ונכחות.

מצרי יובל ומילאן – Strait-of-Jubal and Milan

איור 3: מצרי יובל ומילאן בכניסה למפרץ סואץ⁵

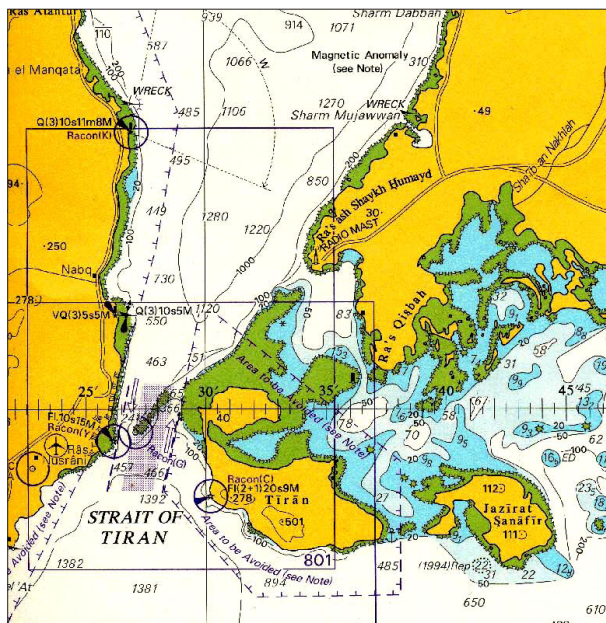
המצר המחבר את הים האדום למפרץ סואץ, יובל, רוחבו במקום הצר ביותר הוא שישה מיל, והוא מוקף במספר עצום של שרטונות ואזורי מים רדודים, וגם מספר לא קטן של שברי אוניות שטבעו במצר. העומק במרכז המצר הוא כ־80 מטר וכ־500–700 מטר בחלקו הדרומי, אבל בהיות המצר באזור מרובה בשרטונות אלמוגים, הרי גם באזורי המים העמוקים, נתיב ההפלגות, מצויים שרטונות בעומקים רדודים יותר המהווים סכנה לשיט. ממזרח למצרי יובל נמצא מצר רדוד וצר יותר, מצר מילאן, שאינו משמש לתנועת אוניות סדירה, אך מאפשר תנועת כלי שיט עד גודל מסוים, ומחייב ניווט מדויק וזהיר.

ICC International Maritime Bureau; Piracy and armed robbery against ships report, (2020). 4
https://www.icc-ccs.org/reports/2019_Annual_Piracy_Report.pdf

<http://www.amutayam.org.il/?CategoryID=616&ArticleID=1469> 5

האיים טיראן וסנפיר ומצרי טיראן (Straits of Tiran and the island of Tiran) (Sanafir

שני איים מצויים בכניסה למצרי טיראן בין הים האדום למפרץ אילת (עקבה). האיים חוליים וצחיחים על בסיס שוניות אלמוגים. בין האי טיראן והחוף המצרי מצויים שני נתיבי הפלגה המופרדים ביניהם בשוניות אלמוגים. הנתיב המזרחי, מעבר גרפטון, שרוחבו פחות מקילומטר ועומקו כ-80 מטר משמש את השטים צפונה. הנתיב המערבי, מעבר אנטרפרייז, שרוחבו כ-1,200 מטר משמש את השטים דרומה. עומקו של המצר נע בין כ-250 מ' במעבר המערבי, לכ-70 מ' במעבר המזרחי, ורוחבו הכללי בנקודה הצרה ביותר כ-4 ק"מ.

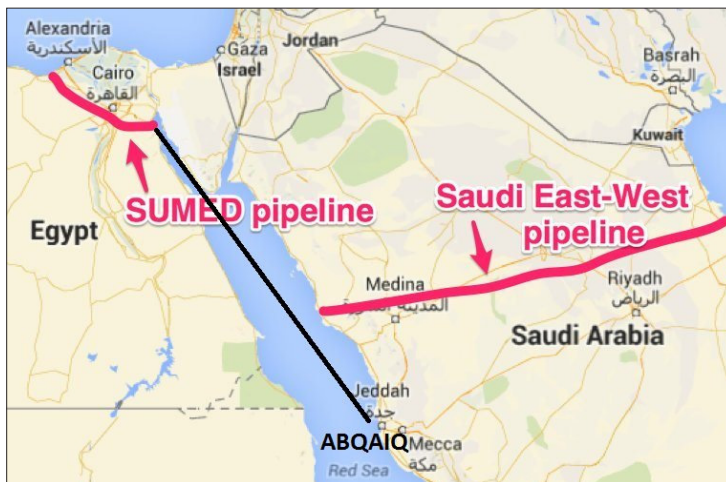
איור 4: טיראן וסנפיר בכניסה למפרץ אילת (עקבה)⁶

האיים נמסרו מסעודיה למצרים בשנת 1949 (לאחר כיבוש אום רשרש [אילת] על ידי צה"ל), והוחזרו לסעודיה בשנת 2017 בהסכמת ישראל (מתוקף היותם חלק מהסכם השלום עם מצרים משנת 1979). רק בשלושת העשורים האחרונים הפכו הים האדום וסביבתו למוקד סכסוכים גאופוליטיים וגאואסטרטגיים בד בבד עם גידול משמעותי בפעילות הכלכלית של מדינות האזור, שהיו ברובן מדינות עניות ובלתי מפותחות.

6 טיראן וסנפיר, מקור: <https://bit.ly/3edPjFM>; <https://www.electronicpoint.com/forums/threads/admiralty-chart-with-led-sequences.252299>

הים האדום – הובלת ומקור אנרגייה

עיקר תעבורת נפט וגז טבעי מהמפרץ הפרסי לאירופה דרך תעלת סואץ המורחבת וצינור הנפט 'סומד' Sumed⁷ במצרים עובר במצרי באב אל-מנדב דרך הים האדום ודרך מצרי יובל למפרץ סואץ, ובכמויות קטנות בהרבה דרך מצרי טיראן לירדן וישראל. בה בעת קיימת תעבורת נפט וגז טבעי משדות הים האדום וצינור הנפט הסעודי 'מזרח-מערב' (Saudi East West Pipeline) גם לתעלת סואץ וגם דרומה לאסיה, בעיקר להודו, סינגפור וסין. בשנת 2018 עברו במצרים 6.2 מיליון חביות ליום של נפט גולמי ותוצרי נפט לאירופה, ארצות הברית ואסיה, שהם 9% מכלל הנפט בעולם המובל בים (איורים 5 ו-6).⁸

איור 5: צינורות הנפט בים האדום⁹

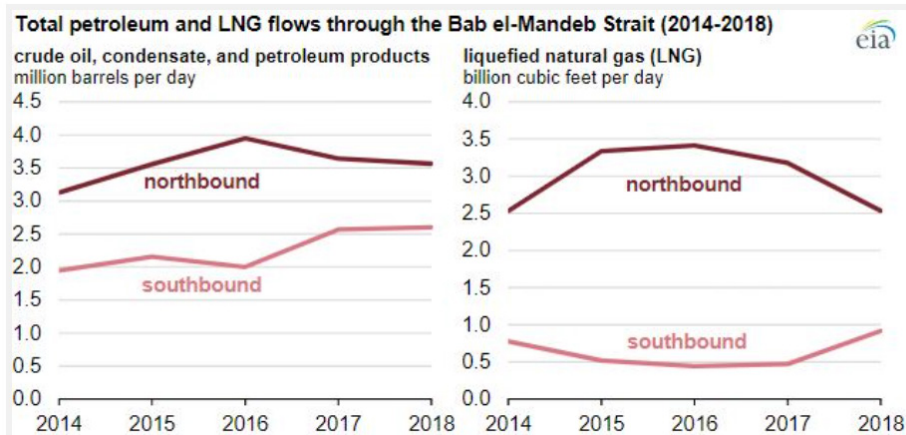
בהיות הים האדום נתיב עיקרי להובלת נפט בין-לאומי, הרי הודות להסכמי הנורמליזציה (הסכם אברהם) בין ישראל ואיחוד האמירויות ובחריין, חתמה ב־20 באוקטובר 2020 חברת קצא"א על מזכר הבנות עם חברה פרטית, בבעלות משותפת ישראלית-אמירית, לייבוא נפט מאיחוד האמירויות דרך קו ימי למסוף קצא"א באילת, ומשם יוזרמו הדלקים למסופי החברה באשקלון בדרכם ללקוחות שונים באגן הים התיכון.

7 צינור הנפט סומד (Sumed oil pipeline) ידוע גם כצינור הנפט סואץ-הים-התיכון, (Suez-Mediterranean pipeline) הוא צינור נפט במצרים המשמש להובלת נפט גולמי ממסוף עין שוקבה בחופי הים האדום לאלכסנדריה שלחופי הים התיכון. מטרת הצינור לשמש חלופה למעבר מכליות נפט שמוצאן במפרץ הפרסי דרך תעלת סואץ. אורכו של הצינור 320 ק"מ, והוא פעיל משנת 1977.

8 <https://safety4sea.com/bab-el-mandeb-strait-crucial-for-oil-and-natural-gas-shipments>

9 <https://twitter.com/tankertrackers/status/982167978593599489?lang=da>

בד בבד עם ההתפתחויות הגאופוליטיות שהתחוללו בשנתיים האחרונות בזכות גילוי של כמויות גדולות של גז במים הכלכליים של סעודיה, הפך הים האדום גם למקור אנרגייה בפני עצמו, ולא רק זירת שינוע לאנרגיה. ב-10 במרץ 2019 הכריז משרד הנפט המצרי על סבב של הגשת הצעות מחיר מטעם חברות בין-לאומיות לטובת חיפושי נפט וגז בעשרה בלוקים ימיים בים האדום, מה שעורר את זעמה של סודאן, מאחר שחיפושי הנפט והגז יתבצעו במים הכלכליים של משולש חלאיב,¹⁰ אזור שנוי במחלוקת הנמצא בשליטה מצרית אף שסודאן טוענת לבעלות עליו.

איור 6: תנועת נפט וגז טבעי במצרי באב אל-מנדב¹¹

מצרים סובלת ישירות מהאיומים במצר באב אל-מנדב, הן בפגיעה בתעבורת השיט בתעלת סואץ, והן בפגיעה באספקת הנפט לצינור סוּדַמ. נוסף לכך, התגבר הסכסוך בין מצרים וסודאן לאור התחממות היחסים בין סודאן וטורקיה בעקבות החכרת הנמל הסודני 'סואקין' (Suakin) (נמל הנמצא על אי הממוקם סמוך מאוד ליבשת), שהוחכר לטורקיה למשך 99 שנים על בסיס היותו מבצר עות'מאני בעבר.

מתיחות זו שככה במהרה וב-29 בדצמבר 2019 הכריז שר הנפט המצרי, טארק אל-מולא (Tarek al Mulla) כי חברות שברון (Chevron) של (Shell) וברית החברות מובאדלה (Mubadala) מאיחוד האמירויות זכו במכרז. על רקע זה יש לראות את פתיחת בסיס

10 משולש חלאיב הוא אזור בגבול בין מצרים וסודאן על חוף ים סוף. הריבונות על האזור נמצאת במחלוקת בין שתי המדינות מאז עצמאותה של סודאן ב-1956. החל מאמצע שנות ה-90 נמצאת השליטה בפועל בידי מצרים, שמנהלת מכרז לחיפושי נפט בתחום המים של המשולש.

11 The Bab el-Mandeb Strait is a strategic route for oil and natural gas shipments, US Energy Information Administration (27 August 2019). <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=41073#>

באראנס הצבאי (Berenice Military Base) בינואר 2020 שנועד לשלוח מסר מרתיע כלפי סודאן, ולהגן על משאבי הטבע שיימצאו במים הכלכליים בדרום מצרים.

מוקדם לדעת אם שינוי זה, המסמל את הצטרפות הים האדום לשוק האנרגייה העולמי, יגרום לעלייה בחשיבות הים האדום, או שמא ייווצר שוק אנרגייה משותף למזרח הים התיכון וליים האדום, שמצרים תעמוד במרכזו. גם מוקדם לדעת אם שינוי זה יתרום לשגשוג עבור כל מדינות אגן הים האדום, או שמא יהווה מקור לסכסוכים ולמאבקי כוח ביניהם. ימים יגידו.

חסימה ומיקוש של המצרים בים האדום

חסימת מצרים בים האדום תמנע מעבר מכליות ואוניות מטען בדרכן מהמפרץ הפרסי או האוקיינוס ההודי לים התיכון, ותחייב הפלגות מסביב לאפריקה בנתיב ארוך יותר ויקר, ותמנע תנועת אוניות מהים האדום לאוקיינוס ההודי, לאסיה ואפריקה. בהיות כל המצרים בים האדום "נקודות משנק" ימיות ובעלות חשיבות גאוסטרטגית ניצלו מדינות את האפשרות לעצור את תנועת האוניות בהתאם לצורך פוליטי או אסטרטגי, לצורך הטלת סגר כלכלי וכבסיס למשא ומתן מדיני לאחר פעולות איבה.

חסימת מצרי טיראן על ידי המצרים ב־1956 וב־1967 הובילה ל"מבצע קדש" ול"מלחמת ששת הימים". בשני המקרים נכבשו איי 'טיראן' ו'סנפיר' בידי ישראל. בשנת 2017 הועברה הריבונות על האיים ממצרים לסעודיה.

תעלת סואץ הולאמה על ידי מצרים בשנת 1956, שלאחר מכן אסרה מעבר אוניות ישראליות בתעלה. בתום מלחמת ששת הימים (1967) נחסמה התעלה לשיט ולתנועת אוניות עד שנת 1975,¹² השנה שבה נוקתה התעלה ופוננו כל המכשולים שבה שהפריעו למעבר האוניות, והיא נפתחה לשיט. לאחר ההפיכה במצרים בשנת 2011 דווח על מספר מקרים שבהם ארגוני טרור מאיימים ומנסים לפגוע בתנועת הספנות בתעלה.

מצרי 'יובל' (Straits of Jubal) מוקשו על ידי המצרים במלחמת אוקטובר 1973, ומכלית הנפט 'סיריס' שהייתה בדרכה מאילת לאבו רודס, נפגעה ממוקשים ימיים שהוטמנו על ידי המצרים שם וטבעה. האנשים חולצו על יד מסוקי חיל האוויר הישראלי. מספר שבועות לאחר מכן נפגעה ממוקש המכלית 'סירינה', אבל לא טבעה, והגיעה בהפלגה לאילת.

תקיפת טרור ערבית בוצעה בבאב אל־מנדב ב־11 ביוני 1971 על ידי החזית העממית לשחרור פלסטין נגד המכלית הישראלית 'קוראל סי', שהפליגה בדגל נוחות ליברי, והייתה בדרכה לאילת. המכלית נפגעה ממספר פצצות אר־פייג'י, אך המשוכה בדרכה.

12 החסימה הייתה לאחר כיבוש חצי האי סיני על ידי ישראל במלחמת ששת הימים (1967), ועד לאחר חתימת הסכם הפסקת האש בין ישראל ומצרים לאחר מלחמת יום הכיפורים (1974).

מצרים ביקשה מדרום תימן לממש סגר במצרים כנגד אוניות ישראליות במהלך מלחמת 1973. ב-7 באוקטובר 1973 דיווחה המכלית 'סמסון' שירו עליה שלוש טורפדו והחטיאו.

תימן והחותים

המדינות הנמצאות לחופי הים האדום הן כולן מוסלמיות, למעט אריתריאה וישראל. אבל עובדה זו לא מונעת מהן קיום סכסוכים מדיניים וצבאיים הנוגעים לנושאי ריבונות ומקורות אנרגיה.

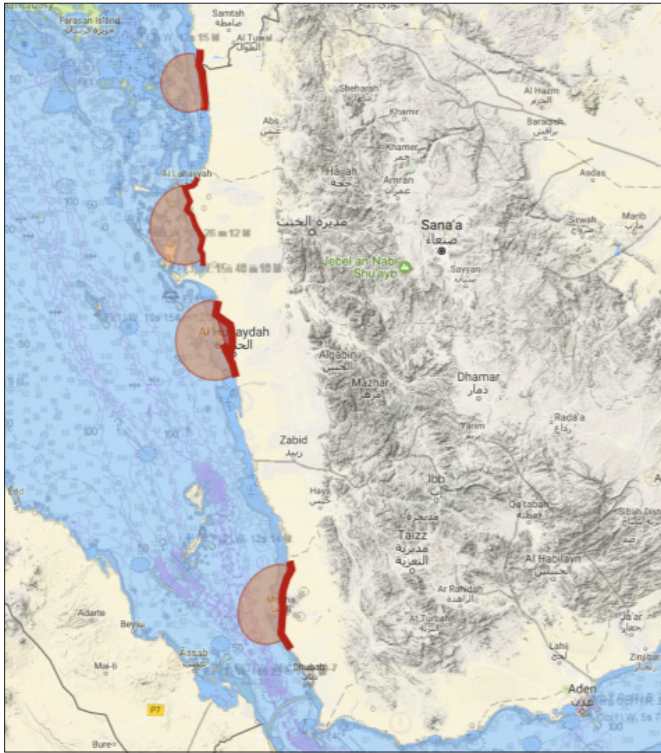
מלחמת האזרחים בתימן (החלה בשנת 2015), איפשרה למורדים החותים (תנועת אנצ'אללה), הנתמכים על ידי איראן המספקת להם נשק ואמל"ח מודרני הכוללים טילי חוף-ים, מוקשים ימיים וסירות נפץ, לייצר ולממש איומים שונים נגד תנועת הספנות הבין-לאומית במצר באב אל-מנדב מאז שנת 2015. זאת כיוון שהם שלטו בכל הצד הדרומי מערבי והמערבי של תימן עד הגבול עם סעודיה (כולל הבירה צנעא), ולאורך החוף בים האדום. אוניות סוחר, מכליות וספינות דיג נפגעו משדות מוקשים צפים (שבהם מאות מוקשים), שהניחו החותים באזור המצר והחוף התימני.

המורדים החותים החזיקו בעיר הנמל 'ח'ודיידה' (Al Hudaydah), השוכנת לחופיו של הים האדום, שם ממוקם הכוח הימי שלהם. הכוח פעל בים האדום נגד הכוחות הימיים של סעודיה, מצרים ואף ארצות הברית מאז 2015. הכוחות הימיים של המורדים ביצעו פעולות מבצעיות רבות ומוצלחות נגד כלי שיט סעודיים וכלי שיט מצריים בים האדום. בין היתר, הם שיגרו טילים נגד כלי השיט של חיל הים המצרי, הסעודי והאמריקני, הפעילו כלי שיט לא מאוישים מתאבדים, והפעילו כוחות קומנדו ימי במשימות שונות, כולל תפיסת כלי שיט תת-ימי אוטונומי של הצי האמריקני.¹³

בינואר 2017 כוחות ימיים של הקואליציה בהובלת סעודיה פתחו במבצע 'החץ המוזהב' (Golden Arrow) לכיבוש רצועת החוף בתימן שבשליטת המורדים, ואוניות צי סעודיות איתרו ופינו שדות מוקשים ימיים, הן במבואות נמלים תימניים, והן בנתיבי השיט הבין-לאומי.

13 למידע נוסף על אודות ההיבטים הימיים של הלחימה במורדים החותים בתימן ר' יורם לקס, 'איראן המעורבות וההשפעה הימית בים האדום ובאזורנו', הערכה אסטרטגית ימית לישראל 2016, שאול חורב ואהוד גובן (עורכים), עמ' 92–104, אוניברסיטת חיפה.

https://drive.google.com/file/d/10E8v1dt_c97vLBU-qYxqOKszt2GHfz-n/view

איור 7: אזורים בחוף התימני בסיכון גבוה להימצאות שדות מוקשים במאי 2017¹⁴

המלחמה בתימן, המשתוללת כבר יותר מחמש שנים, פגעה קשות במגזר הנמלים התימני. מספר נמלים ים שהושבתו חזרו לפעול, ובראשם נמל הים הגדול במדינה בעיר עדן. עם זאת, תפוקת הנמלים נמוכה בין השאר בשל חשש חברות בין-לאומיות מלעבוד עם הנמלים בתימן.

התקפות אחרונות נגד אוניות במפרץ עדן ובאב אל-מנדב הדגישו את הסיכונים הכרוכים במעבר במים אלה. "אזהרות לימאים" פורסמו מטעם גופים שונים לאור סוגי הסיכונים המרובים, והשטח הרחב של האוקיינוס שבו קיימים הסיכונים. הכוח המשולב הבין-לאומי קבע מסדרון מעבר ביטחוני ימי (MSTC – Maritime Security Transit Corridor)¹⁵ שבו ספינות הכוח מפתרות, מספקות, הגנה ועוסקות בגילוי ופינוי מוקשים.

14 (UK P&I, Special Advisory: Naval mines and MBIEDs off Yemen (19 May 2017 https://www.ukpandi.com/-/media/files/imports/13108/bulletins/28037---170519_nya_m_special_advisory_yemen.pdf

15 (COMBINED MARITIME FORCES (CMF), Maritime Security Transit Corridor (MSTC <https://combinedmaritimeforces.com/maritime-security-transit-corridor-mstc>

איור 8: המסדרון הביטחוני הימי במצר ובדרום הים האדום

גאופוליטיקה בים האדום וקרן אפריקה

ברקע ההתפתחויות הגאופוליטיות שהתרחשו בים האדום בשנים האחרונות ניצבות מספר עובדות יסוד. מבחינה גאופוליטית, מלבד המדינות הממוקמות לחופי הים האדום, אגן הים האדום כולל ארבע מדינות נוספות: אתיופיה ודרום סודאן, שלהן אין מוצא אל הים אך הן תלויות בים האדום לצורכי ייבוא וייצוא, וכן סומליה וסומלילנד, הממוקמות לחופי מפרץ עדן בפתחת הים האדום.

מאחר שבמשך ההיסטוריה שימש הים האדום נתיב סחר חיוני בין אירופה והמערב לבין המזרח הרחוק ואפריקה, המדינות הממוקמות בנקודות המשנק (תעלת סואץ ומצרי באב אל-מנדב), מצרים, תימן וג'יבוטי, הן חשובות מאוד מבחינה אסטרטגית. בהקשר זה, חשוב גם לזכור כי מבחינה גאוגרפית הים האדום הוא חלק בלתי נפרד משלושה אזורים גאוגרפיים שונים המשיקים זה לזה במצרי באב אל-מנדב: המזרח התיכון, אפריקה ואגן האוקיינוס ההודי.

במהלך שני העשורים האחרונים נמצא חופש השיט בים האדום באיום מצד שלושה גורמים שמקורם בתימן ובסומליה – מדינות כושלות שאין בהן משטר יציב.

הגורם הראשון הוא התבססותן ופעילותן של שלוחות אל-קאעדה ודאעש בתימן ובסומליה. ארגון אל-קאעדה בחצי האי ערב ביצע שני פיגועים ימיים: הראשון ב־12 באוקטובר 2000 נגד המשחתת האמריקנית 'קול' בזמן שעגנה בנמל עדן, ובעקבות כך נהרגו 17 מלחים

אמריקנים ו-39 נפצעו, והשני ב-6 באוקטובר 2002 נגד מכלית הנפט הצרפתית 'לימבורג' שהביאה לכך שנהרג איש צוות אחד ו-26 אחרים נפצעו.

הגורם השני הוא שודדי הים הסומלים שפעלו מחופי סומליה, ושיבשו את הסחר במפרץ עדן ובאוקיינוס ההודי החל מהמחצית השנייה של העשור הקודם. במהלך שנים אלה תקפו שודדי הים הסומלים מאות ספינות, חטפו עשרות מביניהן, ולקחו מאות בני ערובה. אולם בעקבות הקמת כוח בין־לאומי של האיחוד האירופי וכוח שיטור ימי בין־לאומי החל משנת 2010 חלה ירידה במספר מתקפות שודדי הים הסומלים, אם כי בשנים האחרונות הם חוזרים לתקוף ספינות במפרץ עדן ובאוקיינוס ההודי.

הגורם השלישי הוא מלחמת האזרחים בתימן, הממשיכה להתחולל במדינה זה יותר מחמש שנים. קואליציה של מדינות בהנהגת סעודיה פתחה במבצע 'סופה נחרצת' (Operation Decisive Storm) שמטרתו להדוף את המורדים החות'ים מ'צנעא', (Sana'a), בירת תימן, שאותה כבשו מוקדם יותר באותה השנה, ולהחזיר את השלטון במדינה לידי ממשלת תימן בראשות עבד רבה מנצור האדי (Abdrabbuh Mansur Hadi). במלחמה זו מעורבות כל המדינות הממוקמות לחופי הים האדום. סודאן, מצרים וירדן מעורבות באופן ישיר; אריתריאה, ג'יבוטי וסומליה מעורבות באופן עקיף באמצעות העמדת המים הטריטוריאליים, המרחב האווירי והבסיסים שבשטחן לרשות כוחות הקואליציה. החות'ים תקפו ספינות של הקואליציה וספינות קרב אמריקניות בשל הסיוע שהן מגישות לכוחות הקואליציה, באמצעות סירות נפץ, מוקשים ימיים וטילים נגד ספינות. לאחר מכן, הם אף תקפו כלי שיט מסחריים, ואיימו לנתק את השיט הבין־לאומי בים האדום. על כן כיום, החות'ים מהווים איום ממשי מאוד על חופש השיט והסחר הבין־לאומי העובר בים האדום.

האי 'סוקוטר' (Socotra) מצוי במיקום אסטרטגי החולש על הכניסה לים האדום. קבוצת האיים שאליה שייך האי היא למעשה בריבונות תימן, אבל מאז אפריל 2018 פלשו כוחות צבאיים של איחוד האמירויות אל האי, השתלטו על הנמל ושדה התעופה, סיפקו סיוע הומניטרי לתושבים, ולמעשה סיפחו את האי למרות מחאות תימן. בפברואר 2020 התמרדו יחידות צבא תימן, והצטרפו לכוחות הנתמכים על ידי איחוד האמירויות. השליטה המנהלית הוחזרה לתימן במאי 2018 למרות שדגל האמירויות מתנוסס מעל בנייני הממשל בעיר הבירה 'האדיבו' (Hadibu).¹⁶ בתחילת ספטמבר 2020 טענה תימן שאיחוד האמירויות מנסים לבנות על האי בסיס צבאי, ולפי מקורות זרים עשוי לשמש כבסיס מודיעין לישראל

16 סוקוטר נמצאת בשליטת מועצת המעבר הדרומית שהתפלגה ממשלת תימן המוכרת על ידי המערב, והמועצה זוכה לתמיכת האמירויות. לכן עדיין יש נוכחות צבאית של איחוד האמירויות בסוקוטר.

לאיסוף מידע באזור, בעיקר באזורי באב אל-מנדב ומפרץ עדן, ולמעקב אחרי פעילות הצי האיראני באזורים אלו.¹⁷

איור 10: המדינות החדשות בסומליה¹⁹

איור 9: האי Socotra במבואות הים האדום¹⁸

"הרפובליקה הפדרלית של סומליה" היא מדינה במזרח אפריקה הסובלת מחוסר יציבות שלטונית וחוסר יכולתו של השלטון המרכזי לכפות את מרותו על הכוחות השונים במדינה. הסמכות והשליטה בפועל ברחבי המדינה הן בידי ממשלות של ישויות אוטונומיות כמו 'פונטלנד' (Puntland), או ישות עצמאית שאינה זוכה להכרה בין-לאומית – 'סומלילנד', (Somaliland), וכן בידי קבוצות וארגונים יריבים שונים המובילים את כוחות ההתנגדות והאופוזיציה.

תהליכי שלום, פיוס ונורמליזציה בקרן אפריקה

הצורך להבטיח את חופש השיט בים האדום, ולפעול למיגור הגורמים המאיימים עליו ניצב ברקע למאבקים על ההגמוניה בין מעצמות-העל והמעצמות האזוריות. המאבקים הללו, או נכון יותר, שילוב אינטרסים נדיר בין מעצמות-העל לבין המעצמות האזוריות לבין מנהיגי אריתריאה ואתיופיה, שניצלו את המאבקים הללו להשגת מטרותיהם ולקידום

17 Yemen Ready to Counter Israeli Military Presence on Occupied Islands: Expert, Tasnim News Agency (19 September 2020). <https://bit.ly/34LrUbw>; UAE, Saudi Arabia accused of allowing Israel onto Yemen's Socotra, TRTWorld (2 September 2020), <https://bit.ly/381WQ9t>; UAE, Saudi Arabia let Israel send intelligence agents into Yemen: reports, TheNewsArab (2 September 2020). <https://bit.ly/3ee5SRS> עם האמירויות, נציבנט (26 אוגוסט 2020). <https://nziv.net/51459>

18 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oman_Sea_map-fr.svg

19 <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5451492,00.html>

מעמדם ומעמד מדינותיהם בזירה הבין־לאומית, תרמו באופן ישיר לתהליכי השלום, הפיוס והנורמליזציה שאותם חוות מדינות קרן אפריקה בשנתיים האחרונות.

במחצית הראשונה של שנת 2018 בשלו התנאים להשגת יציבות בקרן אפריקה, לראשונה בהיסטוריה המודרנית של האזור. השגת יציבות אזורית בקרן אפריקה הייתה אינטרס משותף של ארצות הברית וסין. סעודיה ואיחוד האמירויות מילאו תפקיד חשוב בתיווך בין המדינות. אביי אחמד (Abiy Ahmed), אשר נבחר ב־2 באפריל 2018 לראש ממשלת אתיופיה, ביקש לנצל את שעת הכושר הנדירה הזאת לביסוס מעמדה של אתיופיה כמעצמה אזורית ימית עם מוצא אל הים (ר' להלן בדבר המוצא לים). כמוהו איסייאס אפוורקי (Isaias Afwerki) נשיא אריתריאה, ביקש אף הוא לנצל את שעת הכושר הזאת על מנת לשפר את מעמדה של אריתריאה בזירה הבין־לאומית והאזורית, ולהביא להסרת הסנקציות שהטיל עליה האו"ם בשנת 2009.

ראשיתם של תהליכי השלום הללו ב־9 ביולי 2018, כאשר אביי אחמד ואיסייאס אפוורקי חתמו על ההצהרה המשותפת לשלום ולידידות, והכריזו על סיום מצב הלוחמה בין מדינותיהם, שנמשך עשרים שנה, ועל חידוש היחסים הדיפלומטיים ביניהן. כבר בסוף אותו החודש הגיע נשיא סומליה, מוחמד עבדולאהי מוחמד פרמאג'ו (Mohamed Abdullahi Mohamed Farmaajo), לביקור היסטורי באסמרה שבמסגרתו הכריזו נשיאי סומליה ואריתריאה על חידוש היחסים בין מדינותיהן. בה בעת, מילא אפוורקי תפקיד מפתח בתהליכי הפיוס בין ממשלת אתיופיה לבין חלק מארגוני האופוזיציה שמקום מושבם היה באסמרה. ב־5 בספטמבר 2018 קיימו נשיאי סומליה ואריתריאה וראש ממשלת אתיופיה פגישת פסגה משולשת היסטורית ראשונה באסמרה, ובסיומה חתמו על הצהרה משותפת לשיתוף פעולה כולל בתחומי הכלכלה, החברה, התרבות והביטחון ויפעלו יחד כדי לקדם שלום וביטחון אזוריים. למוחרת הגיעו שרי החוץ של אתיופיה, סומליה ואריתריאה לג'יבוטי, נפגשו עם נשיא ג'יבוטי, אסמאעיל עומר גואלה (Ismail Omar Guelleh), ובעקבות הפגישה הסכימו אריתריאה וג'יבוטי לחדש את היחסים ביניהן. ככל הנראה, גם סעודיה הייתה מעורבת בפעילות התיווך בין שתי המדינות. עשרה ימים לאחר מכן, ב־16 בספטמבר, יצאה לאור מעורבותן של סעודיה ואיחוד האמירויות בתהליכי השלום בקרן אפריקה. זה אירע כאשר אפוורקי ואביי אחמד חתמו על הסכם שלום, ידידות ושיתוף פעולה כולל בין שתי המדינות בג'דה שבסעודיה בנוכחות המלך סלמאן (Salman bin Abdulaziz Al Saud Sheik), יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן (Mohammed bin Salman bin Abdulaziz Al Saud Sheik), שר החוץ של איחוד האמירויות, שייח' עבדאללה בן זאיד אל נהיאן (Abdullah bin Zayed bin Sultan Al Nahyan), יושב ראש האיחוד האפריקני, מוסא פקי מוחמד (Moussa Faki Mahamat), ומזכ"ל האו"ם, אנטוניו גוטרש (António Guterres). למוחרת, ב־17 בספטמבר, התקיימה בג'דה פגישת פסגה היסטורית בין נשיאי ג'יבוטי ואריתריאה בהזמנת יורש העצר הסעודי, מוחמד בן סלמאן.

בעקבות כל ההתפתחויות הללו החליטה מועצת הביטחון של האו"ם פה אחד ב־14 בנובמבר 2018 להסיר את אמברגו הנשק והסנקציות שהטילה על אריתריאה בשנת 2009 בשל אספקת נשק לארגון הטרור אל־שבאב הפעיל בסומליה (טענה שאריתריאה הכחישה כל הזמן), ובשל סירובה ליישב את סכסוך הגבול שלה עם ג'יבוטי. כמו כן, אביי אחמד זכה בפרס נובל לשלום לשנת 2019.

תהליכי השלום האזוריים נמשכים. ב־9–10 בנובמבר 2020 נפגשו מנהיגי סומליה, אתיופיה ואריתריאה למפגש פסגה שני בבהאיר דאר שבאתיופיה, והדגישו את כיבוד הריבונות, השלמות הטריטוריאלית והעצמאות הפוליטית של סומליה. פגישת הפסגה השלישית ביניהם התקיימה באסמרה ב־27 בינואר 2020, ובמסגרתה אימצו תוכנית פעולה משותפת לשנת 2020 ומעבר לה, המתמקדת בייצוב השלום, היציבות והביטחון האזוריים, ובקידום הפיתוח הכלכלי והחברתי.

תהליכי השלום, הפיוס והנורמליזציה אומנם מושכים למדינות קרן אפריקה (ג'יבוטי, סומליה, סומלילנד, אריתריאה, אתיופיה) השקעות מכל רחבי העולם, אך גם משפיעים על המאבקים בין מעצמות־העל והמעצמות האזוריות בנוגע להגמוניה וההשפעה באגן הים האדום.

המאבק על ההגמוניה בין מעצמות־העל והמעצמות האזוריות באגן הים האדום

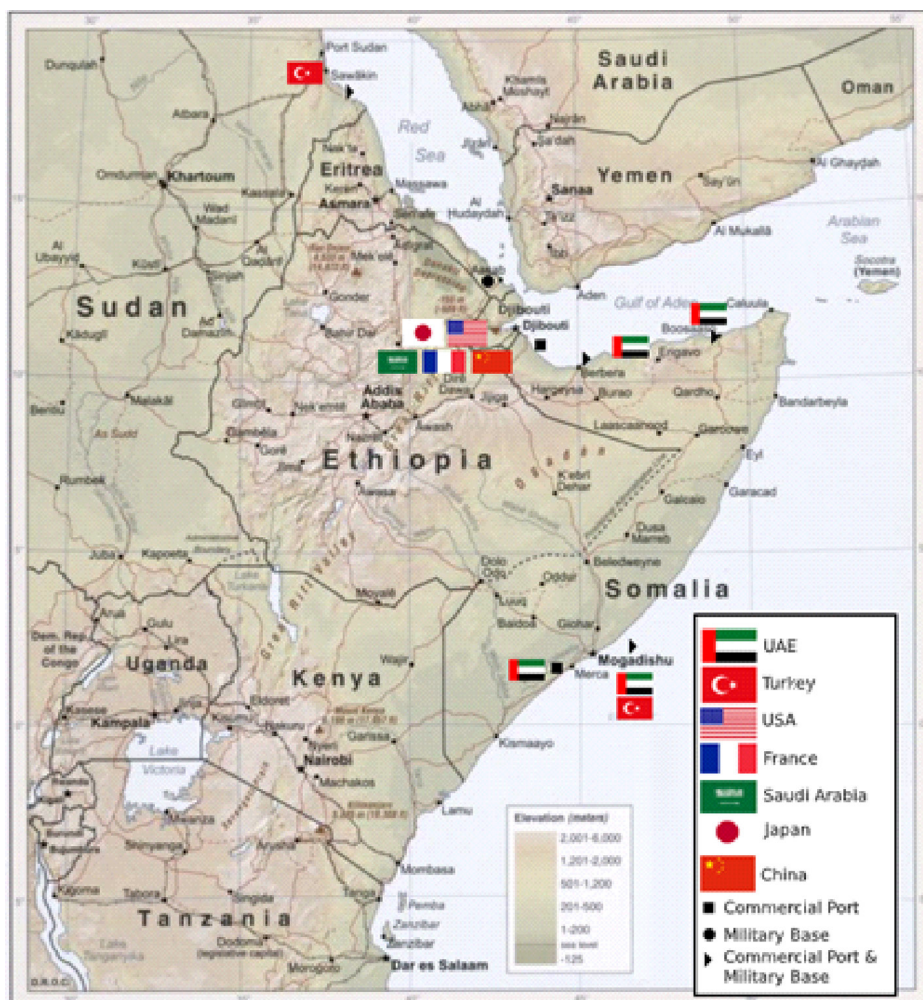
אבטחת חופש השיט בים האדום והפעילות למיגור הגורמים המאיימים עליו יחד עם תהליכי השלום, הפיוס והנורמליזציה המתרחשים בקרן אפריקה, הם הניצבים ברקע למאבקים המתחוללים בזמנית בשלוש השנים האחרונות בין מעצמות־העל והמעצמות האזוריות על ההגמוניה וההשפעה בים האדום.

המאבק הראשון מתחולל בין המעצמות והמדינות הגדולות, בעיקר סין, יפן, הודו, ארצות הברית, צרפת ורוסיה – על ההגמוניה וההשפעה באוקיינוס ההודי ובקרן אפריקה, וכחלק מכך על דריסת רגל במפרץ עדן, בג'יבוטי ובמדינות קרן אפריקה. המאבק השני מתחולל בין מדינות מפתח אזוריות – סעודיה, איחוד האמירויות, מצרים, קטר וטורקיה – וראשיתו ביוני 2017 כאשר סעודיה, איחוד האמירויות, בחריין, מצרים ומאוריטניה ניתקו את יחסיהן עם קטר. מאבק זה ממוקד בחופו המערבי של הים האדום ובמפרץ עדן.

בשל מיקומה האסטרטגי במצרי באב אל־מנדב והמשטר הנשיאותי היציב, ג'יבוטי היא המדינה בעלת הכי הרבה בסיסים צבאיים זרים בעולם. ג'יבוטי זכתה בעצמאותה מצרפת בשנת 1977, ועד לשנת 2002 היה בה רק בסיס צבאי אחד צרפתי, שהוא הבסיס הצרפתי הגדול ביותר מחוץ לצרפת. בשנת 2001, בעקבות אירועי ה־11 בספטמבר, נשיא ג'יבוטי,

אסמאעיל עומר גואלה, הזמין את המעצמות להקים בסיסים צבאיים בשטח ג'יבוטי על מנת להיאבק בטרור. בשנת 2002 הקימה ארצות הברית את בסיס הקבע הצבאי הגדול ביותר שלה באפריקה, בקאמפ למונייר (Camp Lemonnier) על מנת להיאבק בטרור בסומליה ובתימן. בג'יבוטי נמצאים גם בסיסים צבאיים של האיחוד האירופי, איטליה, יפן, סין, ובבסיס הצבאי הצרפתי מוצבים גם חיילים גרמנים וספרדים לשם המאבק נגד שודדי הים הסומליים.

איור 11: המצב הגאופוליטי בקרן אפריקה ומצרי באב אל-מנדב²⁰

John Calabrese, The Bab el-Mandeb Strait: Regional and great power rivalries on the shores of the Red Sea, *Middle East institute*, 29 January 2020. <https://www.mei.edu/publications/bab-el-mandeb-strait-regional-and-great-power-rivalries-shores-red-sea>

הבסיס הצבאי האחרון עד כה שהוקם בג'יבוטי הוא הבסיס הצבאי הסיני הראשון מחוץ לסין שנפתח ב־1 באוגוסט 2017. לטענת בכירים סינים, מטרת הבסיס היא לתמוך בפעולות שמירת השלום, בפעילות ההומניטרית הסינית באזור ובמשימות הימיות לאורך חופי סומליה ותימן נגד שודדי הים הסומלים. אולם יש לראות את הקמת הבסיס כחלק מיישום יוזמת החגורה והדרך או דרך המשי הימית של נשיא סין, שי ג'ינפינג. מטרת תוכנית זו היא ליצור רשת כלכלית ופוליטית יבשתית וימית בנתיבי הסחר החשובים שסין ניצבת במרכזה. הצי הסיני יאבטח רשת ימית זו באמצעות הקמת שרשרת של בסיסים צבאיים במיקומים אסטרטגיים, ובכך, למעשה, תשיג סין שליטה עקיפה בנתיבי הסחר הימיים החשובים. גם הקף בניית התשתיות בבסיס הסיני הוא משמעותי ומרמז על בסיס לפעילות רחבה יותר.

הקמת הבסיס הסיני בג'יבוטי היא גם חלק מהמאבק על ההגמוניה בין סין מחד גיסא, לבין הודו, יפן, אוסטרליה וארצות הברית מאידך גיסא במרחב האוקיינוס ההודי. אין זה מפתיע אפוא כי הקמת הבסיס הסיני, שאותו היא ממשיכה להרחיב, עוררה חשש ביפן, אשר בתגובה לכך הרחיבה את בסיסה הצבאי בג'יבוטי על מנת לבלום את ההשפעה הסינית.

על רקע תהליכי השלום האזוריים בקרן אפריקה ושיפור מעמדה של סומליה בזירה הבין־לאומית, היא הפכה בשנתיים האחרונות לזירת מאבק נוספת בין סין לארצות הברית. באוגוסט 2018 הצטרפה סומליה רשמית ליוזמת החגורה והדרך הסינית. בדצמבר 2018 הכריז נשיא סומליה שממשלתו העניקה 31 רישיונות דיג לסין (לשם דיג דגי הטונה), ושנה לאחר מכן הכריז Exim Bank הסיני ב־13 במאי 2019 שחתם על הסכם עם ממשלת סומליה לפיו הבנק ילווה לממשלת סומליה 200 מיליון דולר לבנייתו מחדש של נמל מוגדישו. בתמורה יהיו לבנק זכויות דיג בלעדיות בחופי סומליה, והוא יחזיק בבעלותו חלק מהבעלות על נמל מוגדישו עד שההלוואה תיפרע במלואה.

בד בבד נקטה ארצות הברית מספר צעדים דיפלומטיים על מנת לבסס את נוכחותה בסומליה, כולל פתיחתה מחדש באוקטובר 2019 של השגרירות האמריקנית במוגדישו.

במהלך שנת 2018 חדרה גם רוסיה לאגן הים האדום כחלק מחזרתה ליבשת אפריקה, זאת תוך התמקדות במכירות נשק ובפיתוח הסחר, ומרצונה לקיים יחסים טובים עם סעודיה בגלל האוכלוסייה המוסלמית הגדולה שבה. חשוב לציין בהקשר זה, כי בשנת 2008 שלחה רוסיה ספינות מהצי שלה למפרץ עדן כדי להילחם נגד שודדי הים הסומלים. על פי דיווחים שפורסמו בשנתיים האחרונות, רוסיה דנה עם סומלילנד ואריתריאה על בניית בסיסים צבאיים בשטחן. בסופו של דבר, נכון להיום, לרוסיה אין בסיס קבע בים האדום, אך ג'יבוטי וסודאן הסכימו לכך שספינות הצי הרוסי ייכנסו לנמליהן, ויעשו בהן שימוש.

סעודיה ואיחוד האמירויות רואות במדינות הממוקמות לחוף הים האדום את רצועת הביטחון המערבית שלהן במסגרת המלחמה בתימן, ואבטחת חופש השיט בים האדום. מנגד, טורקיה וקטר עושות כל שביכולתן על מנת לבלום את התרחבות השפעת סעודיה ואיחוד האמירויות במדינות הללו, תוך ניסיון להתבסס בהן בעצמן. שני המאבקים הללו מתבטאים בעיקר בהקמת בסיסים צבאיים, או בחכירה וניהול נמלים במיקומים אסטרטגיים באגן הים האדום, זאת על מנת לבסס דריסת רגל והשפעה באזור, או לחלופין, לבלום את התרחבות ההשפעה של המדינות היריבות. לקטר אומנם אין נוכחות צבאית או תשתיתית כלשהי באגן הים האדום, אבל היא משפיעה מאוד על מהלך האירועים בו. היא סייעה לתווך בשנת 2009 בין סודאן לבין צ'אד, וכן בין ממשלת סודאן לבין חלק מקבוצות המורדים בדארפור שחתמו על הסכמי שלום; היא משקיעה רבות בסודאן ובאתיופיה, בעיקר בתחומי החקלאות והפיתוח, וחוכרת בהן קרקעות לשם גידול מזון; בשנת 2017 היא העניקה כספים לקמפיין הבחירות של נשיא סומליה הנוכחי, מוחמד עבדולאהי מוחמד פרמאג'ו, ומספקת מאות מיליוני דולרים לממשל המרכזי בסומליה לצורכי תשתיות, חינוך וסיוע הומניטרי.

גם בעלת בריתה, טורקיה, מבססת את נוכחותה בסומליה, בסודאן ובג'יבוטי (בנוסף לנוכחות צבאית בקטר) כחלק מרצונה להרחיב את השפעתה מחוץ לאזורי ההשפעה המסורתיים שלה. וחשוב מכך, להבטיח לעצמה נגישות למקורות ולאספקת אנרגיה על רקע המצב הכלכלי הגרוע השורר בה. באוקטובר 2013 חתמה ממשלת סומליה על הסכם עם חברת ביראק הטורקית לפיתוח ולניהול נמל מוגדישו למשך 20 שנה, וזיכיון חדש ל-14 שנה נחתם בשנת 2020, הכולל מסוף ושירותים ימיים בלעדיים בנמל מוגדישו. בספטמבר 2017 פתחה טורקיה את הבסיס הצבאי הגדול ביותר שלה מחוץ לגבולותיה במוגדישו. בינואר 2020 הזמינה סומליה את טורקיה לחפש נפט במימיה הכלכליים.

לאחר שביססה את נוכחותה בסומליה פנתה טורקיה לבסס את נוכחותה גם בסודאן. ב-24 בדצמבר 2017 הגיע נשיא טורקיה, ארדואן, לביקור רשמי ראשון אי פעם של נשיא טורקי בסודאן. במהלך הביקור נחתם הסכם בין שתי המדינות המעניק לטורקיה באופן זמני את המשימה לבנות מחדש את סואכן, עיר הנמל העתיקה הממוקמת לחופי הים האדום, כאתר תיירות, וכנקודת מעבר עבור העולים לרגל למכה ולא אל-מדינה וכן, לבנות בה גם מספנה שתטפל בכלי שיט אזרחיים. ב-26 במרץ 2018 חתמו קטר וטורקיה על הסכם עם סודאן בשווי ארבעה מיליארד דולר לפיתוח סואכן. חשוב לציין, כי משמעות הדבר היא נוכחות טורקית-קטרית משותפת במרכז הים האדום, התוקעת טריז בין מצרים לבין בסיסי איחוד האמירויות באריתריאה.

מעבר לזה, טורקיה מרחיבה את השפעתה באגן הים האדום, ומבססת את נוכחותה גם בג'יבוטי. בעקבות הסכם לשיתוף פעולה ימי שנחתם בין טורקיה לבין ג'יבוטי בינואר 2015,

ושאושר על ידי הוועדה ליחסי חוץ בפרלמנט הטורקי בפברואר 2019, תקים טורקיה אזור סחר חופשי בג'יבוטי, שימוקם בקרבת נמל דוראלה הרב־תכליתי. מנגד, גם סעודיה מבססת את נוכחותה בג'יבוטי. בפברואר 2020 חתמו סעודיה וג'יבוטי על תוכנית לשיתוף פעולה מסחרי שבמסגרתה הסכימו שתי המדינות שסעודיה תקים אזור סחר חופשי בג'יבוטי.

איור 12: המשולש הגאואסטרטגי של טורקיה²¹

עם זאת, המעצמה האזורית שבתחילה הצליחה להרחיב את השפעתה על כל מדינות דרום הים האדום ומפרץ עדן, אך בסופו של דבר נותרו בידיה רק מספר מאחזים אסטרטגיים, היא איחוד האמירויות – UAE.

איחוד האמירויות חדרה לאגן הים האדום עוד טרם פרוץ מלחמת האזרחים בתימן. בשנת 2008 חתמה חברת DP World על חוזה עם תימן לפיתוח ולניהול נמל עדן, ובאותה שנה חתמה החברה על הסכם עם ממשלת ג'יבוטי לניהול ופיתוח נמל המכולות בדוראלה, נמל המכולות הגדול ביותר באפריקה, למשך 20 שנה. לאחר פרוץ מלחמת האזרחים בתימן התמקדה איחוד האמירויות בסיוע לממשלת תימן להשתלט על חוף הים האדום ומפרץ עדן, ולנטרל את האיום של החות'ים לשיט הבין־לאומי בים האדום. כחלק מכך, איחוד האמירויות כבשה את האי פרים שבמצרי באב אל־מנדב מידי החות'ים, ועל פי דיווחים, בשנת 2014, החכיר נשיא תימן לאיחוד האמירויות את האיים סוקוטרה ועבד אל־קורי למשך 99 שנה. עם פרוץ מלחמת האזרחים בתימן, העניקה ג'יבוטי לסעודיה ולאיחוד האמירויות מתקן צבאי לטובת פעילותן הצבאית בתימן. אך בסוף אפריל 2015 ניתקה איחוד האמירויות את יחסיה עם ג'יבוטי, ולפיכך סעודיה ואיחוד האמירויות העבירו את מרכז פעילותן לאריתריאה. בסוף אפריל 2015 חתמה איחוד האמירויות על הסכם חכירה למשך 30 שנה לשימוש

²¹ <http://turknews.ca/turkey-to-restore-suakin-island-and-build-naval-dock>

צבאי בנמל המים העמוקים אסאב ובשדה התעופה הסמוך. מאז בסיס זה משמש כאחד מבסיסי הקואליציה הצבאיים העיקריים לצורך המלחמה בתימן. בה בעת ביססה איחוד האמירויות את נוכחותה הצבאית בסומליה. במאי 2015 פתחה איחוד האמירויות בסיס אימונים צבאי במוגדישו שאותו מימנה והפעילה לאימון חיילי צבא סומליה כדי להילחם בלוחמי ארגון הטרור חרכת אל-שבאב אל-מג'אהדין הכפוף לאל-קאעדה. בפברואר 2017 חתמה סומלילנד עם חברת DP World על הסכם, לפיו תשדרג החברה את נמל ברברה (Berbera) ותנהל אותו במשך 50 שנה. כמו כן אפשרה לאיחוד האמירויות להשתמש בשדה התעופה ובנמל שבברברה, הנמצאת כ־250 ק"מ דרומית לתימן, כמתקן צבאי לשם תמיכה בפעילויותיה הצבאיות בתימן. באפריל 2017 חתם המחוז האוטונומי של פונטלנד עם חברת DP World על הסכם לפיתוח ולניהול נמל בוסאסו (Bossasso) למשך 30 שנה.

אולם במהלך השנתיים האחרונות איחוד האמירויות נמצאת בנסיגה משמעותית מנוכחותה בקרן אפריקה. ב־22 בפברואר 2018 סיימה ג'יבוטי באופן חד־צדדי את ההסכם עם חברת DP World לניהול נמל המכליות בדוראלה מאחר שהעבירה חלק מהשליטה עליו לסין. אומנם איחוד האמירויות אינה מוותרת, והגישה תביעה נגד ג'יבוטי ואף נגד סין בגין הפרת ההסכם, ובהקשר של ג'יבוטי אף זכתה שש פעמים במשפט שהתקיים בבין הדין הביך לאומי לבוררות בלונדון, ובבית הדין הגבוה של אנגליה וויילס, אולם ג'יבוטי התעלמה מפסקי הדין ומיישומם. היחסים בין סומליה לבין איחוד האמירויות התדרדרו בגלל קריאתו של נשיא סומליה, פרמאג'ו, לבטל את ההסכם שחתמה סומלילנד עם חברת DP World, המעניק לה את ניהול נמל ברברה. לפיכך, איחוד האמירויות סגרה במאי 2018 את בסיס האימונים שלה במוגדישו, וכן את בסיס האימונים שלה בפונטלנד להכשרת כוח השיטור הימי. שנה לאחר מכן הונחתה על איחוד האמירויות מכה נוספת, כאשר נשיא סומלילנד הכריז בספטמבר 2019 ששדה התעופה שאיחוד האמירויות בנתה בברברה עתיד להיות אזרחי, ולא צבאי כפי שהוחלט מלכתחילה.

לפיכך, כיום, איחוד האמירויות מבססת את נוכחותה בדרום תימן, שבה היא תומכת במועצת המעבר הדרומית. בסומלילנד, שבה חברת DP World מנהלת את נמל ברברה, וכן במימון בניית הפרוזדור המוביל ממנה אל גבול אתיופיה, וכן באריתריאה, שממשלתה חתמה בפברואר 2020 על הסכם עם חברת DP World לשדרוג נמליה.

מצרים, בעלת בריתן של איחוד האמירויות וסעודיה, מפגינה את עוצמתה הצבאית וכוונותיה באגן הים האדום באמצעות הקמת כוח משימה לאבטחת השיט בצפון הים האדום, ופתיחת הבסיס הצבאי באראנס (Berenice Military Base)²² הממוקם בקרבת

22 דן ארקין, ים, יבשה ואוויר: צבא מצרים חנך בסיס חדש, ישראל דיפנס (23 ינואר 2020).

<https://www.israeldefense.co.il/he/node/41665>

גבולה עם סודאן, שנערכה בינואר 2020. זהו הבסיס המצרי הצבאי הגדול ביותר במרחב, שמטרתו להגן על חופיה הדרומיים של מצרים ועל משאבי הטבע שבהם, ולהבטיח את השיט הבינ־לאומי מהים האדום לתעלת סואץ ולמסוף הנפט של *Ain-Sumed pipeline* בי־אין סוקהנה *Sukhna* במפרץ סואץ. הבסיס כולל בסיס ימי, בסיס אווירי, שדות אימונים ועוד. הצי המצרי מתעצם בכוחו באזור, ובשנת 2017 הקים את "הצי הדרומי" שזירתו הים האדום. צי זה כולל נושאת מסוקים, קורבטות וכלים רב־תכליתיים המאפשרים התערבות צבאית מהירה.²³

נוסף על כך, מצרים מעוניינת לבסס את נוכחותה בדרום הים האדום על רקע המכשולים במשא ומתן המתנהל בינה לבין סודאן ואתיופיה בנוגע לסכר התחייה (*Grand Ethiopian Renaissance Dam*) שאותו בונה אתיופיה על הנילוס הכחול. לפיכך, מצרים מנהלת משא ומתן עם ג'יבוטי לגבי הקמת אזור סחר חופשי מצרי ענק בג'יבוטי. כמו כן, מצרים נשאה ונתנה ביוני וביולי 2020 עם דרום סודאן ועם סומלילנד בנוגע להקמת בסיס צבאי מצרי בשטחן, אך אתיופיה התנגדה לכך, ולכן נכשל המשא ומתן.

למרות שאין לה מוצא ישיר לים גם אתיופיה הופכת את עצמה למעצמה אזורית ימית בים האדום. מאז בחירתו של אביו אחמד לראש ממשלת אתיופיה ב־2 באפריל 2018, הוא פועל על מנת להבטיח לאתיופיה מוצא אל הים, שאותו איבדה עם קבלת אריתריאה את עצמאותה בשנת 1993. אומנם עד שנת 1997 עשתה אתיופיה שימוש בנמל אסאב (*Assab*) שבאריתריאה, אך מאז כל הייצוא כמעט מאתיופיה, וכל הייבוא שנכנס אליה הגיעו דרך נמל ג'יבוטי. במרץ 2018 חתמו אתיופיה, סומלילנד וחברת *DP World* על הסכם, לפיו אתיופיה תחזיק בחלק מהמניות של נמל ברברה. כמו כן, שלושת הצדדים הסכימו שממשלת אתיופיה תשקיע בתשתיות כדי לפתח את פרוזדור ברברה כשער המסחרי לפנים הארץ. מיד לאחר היבחרו לתפקיד ראש ממשלת אתיופיה, יצא אביו אחמד לשלושה ביקורים ממלכתיים – הראשון בג'יבוטי, השני בסודאן והשלישי בקניה – והבטיח לאתיופיה דריסת רגל בנמל ג'יבוטי, בנמל פורט סודאן, הנמל הגדול ביותר במדינה, ובנמל לאמו שבקניה. בה בעת אביו אחמד עסוק בבנייה מחדש של הצי האתיופי בסיוע צרפת ונורבגיה, וב־19 בינואר 2020 הכריז שר ההגנה האתיופי למה מגרסה (*Lema Magersa*), שאתיופיה הקימה צי שבסיסו יהיה בג'יבוטי, ומשרד הפיקוד הימי ימוקם בבאהיר דאר שעל גדות אגם טאנה. מטרת הצי היא לפקח על כל מה שנעשה באזור לאור העובדה שנמל הייצוא והייבוא היחיד המשמש את אתיופיה כיום נמצא בג'יבוטי.

23 לפירוט על התעצמות הצי המצרי ר' שלמה גואטה, "הצי המצרי בעת החדשה, מאין בא ולאן הוא הולך?", *הערכה אסטרטגית ימית לישראל 2019–2020* שאול חורב ואהוד גובן (עורכים), (2020) עמ' 190–211, אוניברסיטת חיפה.

בסיכומו של דבר, התמונה המתקבלת מסקירת מאבקי הכוחות האלה היא שטורקיה ביססה את נוכחותה בים האדום בסודאן ובסומליה, בעת שאיחוד האמירויות ביססה את נוכחותה באריתריאה, בסומלילנד ובדרום תימן, ולמצרים וסעודיה כמו גם לטורקיה תהיה נוכחות בג'יבוטי.

בריתות ביטחוניות בים האדום

בו זמנית עם מאבקי הכוח בין מעצמות העל והמעצמות האזוריות יזמה סעודיה במהלך השנתיים האחרונות ברית אזורית שבה חברות רוב המדינות הממוקמות לחופי הים האדום, במטרה לאבטח את נתיב השיט הבינלאומי בים האדום, ולבלום את החדירה האיראנית לאזור. ב־12 בדצמבר 2018 התכנסו נציגים ממצרים, ג'יבוטי, סומליה, סודאן, תימן וירדן בריאד על מנת לדון בהקמת הברית. ב־6 בינואר 2020 חתמו שרי החוץ של ירדן, סעודיה, מצרים, תימן, סודאן, ג'יבוטי, סומליה ואריתריאה בריאד על אמנת הייסוד של המועצה של המדינות הערביות והאפריקניות הגובלות בים האדום ובמפרץ עדן. מטרת האמנה הן לעודד שיתוף פעולה באבטחת השיט הבינלאומי בים האדום ושיתוף פעולה כלכלי בין המדינות החברות. נכון לעכשיו, המועצה טרם התחילה לפעול כיוון שההצהרה הועברה לאשרור הפרלמנטים של המדינות החברות בה. אולם כבר ברור שלא יוקם כוח צבאי שישמש את המועצה מאחר שלכל אחת מהמדינות החברות יש כוח צבאי משלה, ולכן פעילותה הביטחונית תתבצע באמצעות תיאום בילטרלי או קולקטיבי. במרכז הברית הזאת נמצאות סעודיה ומצרים, המקיימות במהלך השנתיים האחרונות אימונים ותמרונים צבאיים משותפים בים האדום בהשתתפות נציגים מחלק או מכל המדינות החברות במועצה. חשוב לציין, כי מבין כל המדינות הנמצאות באגן הים האדום שלוש מדינות אינן חברות במועצה הנ"ל. המדינות שאינן חברות הן אתיופיה, ככל הנראה בגלל המתחות בינה לבין מצרים בנוגע לסכר התחיה, סומלילנד, בגלל שהכללתה בברית משמעותה הכרה בעצמאותה, וישראל.

גם הרשות הבינ־ממשלתית לפיתוח (IGAD), גוש של שמונה מדינות במזרח ובקרב אפריקה, נחלצה להגן על חופש השיט בים האדום ובמפרץ עדן, וב־4 באפריל 2019 הקימה כוח משימה מיוחד של מומחים במטרה להתוות תוכנית פעולה אזורית משותפת עם לוח זמנים ברור כדי להגן על האינטרסים הביטחוניים והכלכליים של האזור.

ייתכן כי בעתיד שני הגופים הללו יתחברו ויפעלו יחד בשיתוף פעולה, במיוחד לאור העובדה שחלק מהמדינות הממוקמות בחוף האפריקני של ים סוף ומפרץ עדן חברות בשני הגופים, ונעשים ניסיונות לחבר ביניהם.

המדיניות הישראלית בנוגע לאגן הים האדום

במשך כל שנות קיומה האינטרס האסטרטגי הראשון במעלה של מדינת ישראל בים האדום הוא שמירה על חופש השיט וסיכול הניסיונות להפרתו. בהקשר זה, בצפון הים האדום, נועד תפקיד חשוב למצרי טיראן המשמשים כנתיב הגישה הימי היחיד של מדינת ישראל לים האדום ולאפריקה. לפיכך, סגירת המצרים בפני כלי שיט ישראליים על ידי מצרים בשנים 1956 ו-1967 היוותה 'קאזוס בלי' – עילה למלחמה. בסופו של דבר, הסכמי השלום בין ישראל למצרים ובין ישראל לירדן עיגנו בתוכם את חופש השיט (והטיס) הישראלי בתעלת סואץ, במצרי טיראן ובמפרץ אילת. לכן גם ישראל הייתה מעורבת והסכימה להעברת האיים טיראן וסנפיר ממצרים לשליטת סעודיה כחלק מפיתוח עיר העתיד 'ניום' בצפון מזרח סעודיה, שתשתרע על פני שטח הנמצא בסעודיה, בירדן ובחצי האי סיני. בדרום הים האדום פעלה ישראל לבצר את חופש השיט באמצעות פעילות מדינית מול אתיופיה, והחל ממאי 1993, עת אריתריאה זכתה בעצמאותה ואתיופיה איבדה את המוצא אל הים, פעלה ישראל גם מול אריתריאה כמו גם מול ג'יבוטי וסומליה, באמצעות ביסוס נוכחות צבאית באריתריאה.²⁴ בנוסף על פי פרסומים זרים, גילתה ישראל מעורבות במלחמה בתימן, ועד לינואר 2016, עת ניתקה סודאן את יחסיה עם איראן, עסקה ישראל גם בסיכול הברחות נשק שהתבצעו דרך סודאן לחמאס ברצועת עזה. החל מינואר 2016 האינטרס הישראלי הוא למנוע הברחות נשק מאיראן דרך הים אל עבר רצועת עזה המיועד לעשות שימוש נגד ישראל.

בהתפתחויות הגאופוליטיות המתוארות לעיל טמונות מספר הזדמנויות עבור ישראל. מהבחינה הביטחונית, החתימה עם איחוד האמירויות על הסכמי אברהם ב-15 בספטמבר 2020 טומנת בחובה גם אפשרות לשיתוף פעולה ביטחוני וצבאי עם איחוד האמירויות לאבטחת חופש השיט, ולסיכול הברחות הנשק האיראניות לחות'ים בתימן, וגם אפשרות לביסוס נוכחות בדרום הים האדום ובמפרץ עדן. כזכור, לאיחוד האמירויות יש נוכחות בדרום תימן, בסומלילנד ובאריתריאה. ביולי 2020 מונה אסמאעיל חאלדי (Ishmael Khaldi) לשגריר ישראל באריתריאה, שבה לא הייתה נוכחות דיפלומטית ישראלית קבועה כבר מספר שנים. מינוי זה יוצר הזדמנות יוצאת דופן לשיתוף פעולה עם איחוד האמירויות בפן הצבאי-ביטחוני, ולביסוס נוכחות ישראלית במדינה חשובה זו. נוסף על כך, כבר באוגוסט 2020 התפרסמו דיווחים לא מאומתים על נוכחות ישראלית באי סוקוטרה, ועל בניית בסיסי מודיעין (כך נכתב בדיווח) משותפים לישראל ולאיחוד האמירויות באי.

24 חברה אמריקנית: "לישראל בסיסי צבא באריתריאה", גלובס (12 דצמבר 2012).
<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000805648>

מהבחינה הפוליטית, רצונה של סעודיה ליצור ברית אזורית לבלימת ההתפשטות האיראנית, ומקומה החשוב של ישראל בברית זו מהווים את הבסיס להתחממות היחסים בין ישראל לסעודיה, ואת החתימה על הסכמי אברהם עם איחוד האמירויות ובחריין. עקב כך וגם עקב ההבנה הסודאנית שהדרך לארצות הברית ולהסרה מרשימת המדינות תומכות הטרור עוברת דרך ישראל, הכריזו ישראל וסודאן ב־23 באוקטובר 2020 בעקבות שיחת טלפון של נשיא ארצות הברית, דונלד טראמפ, ראש ממשלת ישראל, בנימין נתניהו, ראש ממשלת סודאן, עבדאללה חמדוכ, ויו"ר המועצה הצבאית העליונה, עבד אל־פתאח אל־בורהאן, על הפסקת מצב הלוחמה ביניהן, ועל הסכם נורמליזציה בין המדינות, ובשלב הראשון ייפתחו יחסים בנושאי הכלכלה והסחר בדגש על חקלאות.²⁵ אולם למרות שמצבה של ישראל באגן הים האדום אף פעם לא היה טוב יותר מאחר שהיא מקיימת יחסים עם כל מדינות האזור, עדיין, ללא קיום יחסים דיפלומטיים מלאים עם סעודיה, ובעקבותיה עם יתר מדינות האזור שעתידות, ככל הנראה, לפעול כמו סעודיה, ולנרמל את היחסים עם ישראל, היא לא תוכל להשתתף במועצה של המדינות הערביות והאפריקניות הגובלות בים האדום ובמפרץ עדן, ולא תוכל לקחת חלק פעיל בשיתופי פעולה כלכליים באזור.

מעבר לכך, הקמתו של פורום הגז של מזרח הים התיכון לו שותפות גם שלוש מדינות הממוקמות באגן הים האדום – ירדן, ישראל ומצרים – תוכל להוות בסיס להקמת פורום גז משותף של מזרח הים התיכון ושל הים האדום. זאת במיוחד אם גם יימצאו מרבצי גז טבעי או נפט במים הכלכליים של מצרים בים האדום. ובכך תוכל ישראל להשתלב גם באזור זה מהבחינה הכלכלית.

סיכום

מטרותיה האסטרטגיות של ישראל קשורות ישירות ובאופן הדוק למטרות כלכליות. מטרתה העיקרית של ישראל היא למנוע חסימת מצר באב אל־מנדב (נקודת משנק עיקרית) לתנועה ימית בין אילת, תעלת סואץ והאוקיינוס ההודי, מארצות אסיה ואפריקה ואליהן.

נשקפת בשנים הקרובות סכנה מוחשית לתנועת הספנות בים סוף. המורדים החות'ים הנתמכים על ידי איראן הטמינו מאות מוקשים ימיים בקווי הספנות העוברים בים סוף. נטרול המוקשים הללו יצריך תקופה של חמש עד שש שנים. מדינות שונות בעולם נקראו להצטרף למאמץ להסיר את איום המוקשים בים סוף.

ההתפתחויות הביטחוניות, המדיניות והכלכליות באגן הים האדום הופכות אותו בשנים האחרונות לאזור דינמי ומשתנה, אך בעל דרגת נפיצות גבוהה. לפיכך, על ישראל לנצל

²⁵ ישראל וסודאן הכריזו על הסכם נורמליזציה בין המדינות, בתיווך ארצות הברית, הארץ ורויטרס (23 אוקטובר 2020). <https://bit.ly/382iECe>

את ההזדמנויות האזוריות שנפתחו בפניה לאחרונה, ולפעול להגביר את ההשתלבות שלה במרחב זה.

אך, ראשית, על מנת שישראל תוכל להשתלב באזור זה עליה לקבוע את מדיניותה כלפיו, תוך מעקב רציף אחר ההתפתחויות במרחב זה. ההתפתחויות הן מהירות, והאינטרסים הקובעים את הפעילות של מעצמות־העל, המעצמות האזוריות ומדינות האזור הם סבוכים מאוד. אם ישראל מעוניינת להשתלב במרחב זה, או לפחות להגן על האינטרסים החיוניים לה, עליה להבין לעומק את מפת האינטרסים של כל השחקנים, ואת ההזדמנויות והאתגרים הנובעים ממנה.